

Fotima Nematova–
Student
Jizzakh state pedagogical
university

Fotima Nematova
Talaba
Jizzax davlat pedagogika
universiteti

Фотима Немацова
Студент
Джизакский
государственный
педагогический
университет

MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING TABIAT VA UNING MUHOFAZASIGA DOIR FIKRLAR TARIXIDAN

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mutafakkirlarining tabiat va uni muhofaza qilish haqidagi fikrlari keltirilib, uning tabiatga oid asarlari, ulardagi o‘simliklarning tasnifi yoritilgan. Tabiatni muhofaza qilish tabiat va uning boyliklaridan oqilona foydalanishga, tabiatni inson manfaatlarini ko‘zlab ongli ravishda o‘zgartirishga, tabiat boyliklari va umuman tabiatni, uning go‘zalligi, musaffoligini saqlab qolishga va yanada boyitishga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasi haqida fikr yuritilgan.

KALIT SO‘ZLAR: tabiat, mutafakkir, alloma, muhofaza, hayvonlar, iqlim, ob-havo, boylik, o‘simlik, asar.

ИЗ ИСТОРИИ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ О ПРИРОДЕ И ЕЕ СОХРАНЕНИИ

АННОТАЦИЯ: Три статьи В статье представлены статьи мыслителей Средней Азии о природе и управлении ею, освещены его труды о природе, классификация растений в них. Думалась вся совокупность средств сохранения и дальнейшего обогащения природных богатств и природы в целом, ее красоты и чистоты, сохранения природы и отнятия у нее ее богатств, сознательного возделывания природы на благо людей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: природа, мыслитель, учёный, защита, животные, климат, погода, богатство, растения, работа.

FROM THE HISTORY OF CENTRAL ASIAN THINKERS ON NATURE AND ITS CONSERVATION

ABSTRACT: In this article, the thoughts of Central Asian thinkers about nature and its protection are presented, his works on nature, and the classification of plants in them are highlighted. Nature protection is thought of as a whole set of activities aimed at rational use of nature and its resources, conscious change of nature for the sake of human interests, preservation and further enrichment of natural resources and nature in general, its beauty, purity.

KEY WORDS: nature, thinker, scholar, protection, animals, climate, weather, wealth, plant, work.

Tirik organizmlar xayotining tashqi muhit bilan bog`liqligi qadimdan ma'lum. Antiq davrda yashagan faylasuflarning asarlarida xayvonlarning turli instinktlari, baliqlar va qushlarning migratsiyalari, o'simliklarning tashki qiyofasi, tuproq va iqlim sharoitlari bilan bog`liqligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. VII-VIII asrlardagi ekologik ma'umotlar tirik organizmlarni ayrim guruhlarini o'rganishga qaratilgan. O'rta asrlarda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar tabiat fanlarini rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi mufozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqidagi qimmatli fikrlarni aytganlar. Buyuk alloma Muhammad Muso al-Xorazmiy(782-847 yy) 847-yilda "Kitob sur'at al-arz" nomli asarini yozgan. Unda dunyo oqeanlari, quruqlikdagi qit'alar, kutblar, ekvatorlar, cho'llar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar, o'rmonlar va undagi o'simlik va hayvonot dunyosi, shuningdek, boshqa tabiiy resurslar – Yerning asosiy boyliklari haqida ma'lumotlar keltirilgan. O'rta Osiyo xalqlari ijtimoiy falsaviy fikrining eng yirik va mashxur vakillaridan Abu Nasr Forobiy(870-910 yy) ning ilmiy falsafiy merosi nihoyatda boy. Uning asarlarida tabiatshunoslik ilmi, ilmiy – amaliy faoliyat va xunarmandchilik masalalari yoritilgan. Forobiyning "Insoniyatning boshlanishi haqidagi kitob", "hayvon a'zolari to'g'risida kitob" nomli asarlarida,

shuningdek, "Odam a'zolarining tuzilishi" kabi asarlarida odam va hayvonlar ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida, ularning o'xshashligi va farqlari keltirilgan. Forobiy tabiiy va inson qo'li bilan yaratiladigan sun'iy narsalarni ajratgan. U tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratilgan, degan xulosaga keladi. Inson omilining katta ekanligini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroflicha baxolagan. Abu Rayxon Beruniy(973-1048 yy) koinotdagi xodisalarni taraqqiyot qonunlari bilan narsa va xodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba'zi xodisalarni quyoshning ta'siri bilan izoxlaydi. Uningcha, inson tabiat qoidalariga rioya qilgan xolda borlikni ilmiy ravishda to'g'ri o'rgana oladi. Beruniy fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonlarning yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangandir. Lekin o'simlik va hayvonlar cheksiz ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi. "Ekin va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi". Garcha dunyo cheklangan bo'lsada, kunlar o'tishi bilan bu ikki o'sish natijasida ko'payish cheklanmaydi. Agarda o'simliklardan yoki jonvorlardan biror xilini o'sishiga sharoit bo'lmay, o'sishdan to'xtasa ham boshqalarda bu axvol bo'lmaydi. Ular birdaniga paydo bo'lib, birdaniga yo'qolib ketmaydi. Balki ularning biri yo'qolsa ham, u o'z o'xshashini qoldirib ketadi. Beruniy asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi

va xo'jalikdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar topish mumkin. Beruniyning ilmiy qarashlari asosan uning "Saydana", "Minerologiya", "Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlarida o'z aksini topgan. "Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar" asarida o'simlik va hayvonlarning tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq-atvori yil fasllarining o'zgarishi bilan bog'liq ravishda o'zgarishi misollari bilan tushintirilgan. Beruniy Yer qiyofasini o'zgarishi o'simlik va hayvonot dunyosining o'zgarishiga, tirik organizmlarning turli xayoti Yer tarixi bilan bog'liq bo'lishi kerak deb xisoblaydi. Qumni kovlab, uni orasidan chig'onoqni topish mumkin, deydi alloma. Buning sababi shuki, bu kumlar qachonlardir okean tubi bo'lgan, deb xulosa qildi u. Beruniy "Saydana" nomli asarida 1116 tur dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinishi bayon etilgan. Tirik organizmlar xayotining tashqi muhit bilan bog'liqligi qadimdan ma'lum. Antiq davrda yashagan faylasuflarning asarlarida xayvonlarning turli instinktlari, baliqlar va qushlarning migratsiyalari, o'simliklarning tashqi qiyofasi, tuproq va iqlim sharoitlari bilan bog'liqligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. VII-VIII asrlardagi ekologik ma'umotlar tirik organizmlarni ayrim guruhlarini o'rganishga qaratilgandir. O'rta asrlarda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar tabiat fanlarini

rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi mufozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqidagi qimmatli fikrlarni aytganlar. Buyuk alloma Muhammad Muso al-Xorazmiy(782-847 yy) 847-yilda "Kitob sur'at al-arz" nomli asarini yozgan. Unda dunyo oqeanlari, quruqlikdagi qit'alar, kutblar, ekvatorlar, cho'llar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar, o'rmonlar va undagi o'simlik va hayvonot dunyosi, shuningdek, boshqa tabiiy resurslar – Yerning asosiy boyliklari haqida ma'lumotlar keltirilgan. O'rta Osiyo xalqlari ijtimoiy falsaviy fikrining eng yirik va mashhur vakillaridan Abu Nasr Forobiy(870-910 yy) ning ilmiy falsafiy merosi nihoyatda boy. Uning asarlarida tabiatshunoslik ilmi, ilmiy – amaliy faoliyat va xunarmandchilik masalalari yoritilgan. Forobiyning "Insoniyatning boshlanishi haqidagi kitob", "hayvon a'zolari to'g'risida kitob" nomli asarlarida, shuningdek, "Odam a'zolarining tuzilishi" kabi asarlarida odam va hayvonlar ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida, ularning o'xshashligi va farqlari keltirilgan. Forobiy tabiiy va inson qo'li bilan yaratiladigan sun'iy narsalarni ajratgan. U tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratilgan, degan xulosaga keladi. Inson omilining katta ekanligini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroflicha baxolagan. Abu Rayxon Beruniy(973-1048 yy) koinotdagi xodisalarni taraqqiyot qonunlari bilan

narsa va xodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba'zi xodisalarni quyoshning ta'siri bilan izoxlaydi. Uningcha, inson tabiat qoidalariga rioya qilgan xolda borlikni ilmiy ravishda to'g'ri o'rgana oladi. Beruniy fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonlarning yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangandir. Lekin o'simlik va hayvonlar cheksiz ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi. "Ekin va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi". Garcha dunyo cheklangan bo'lsada, kunlar o'tishi bilan bu ikki o'sish natijasida ko'payish cheklanmaydi. Agarda o'simliklardan yoki jonvorlardan biror xilini o'sishiga sharoit bo'lmay, o'sishdan to'xtasa ham boshqalarda bu axvol bo'lmaydi. Ular birdaniga paydo bo'lib, birdaniga yo'qolib ketmaydi. Balki ularning biri yo'qolsa ham, u o'z o'xshashini qoldirib ketadi. Beruniy asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi va xo'jalikdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar topish mumkin. Beruniyning ilmiy qarashlari asosan uning "Saydana", "Minerologiya", "Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlarida o'z aksini topgan. "Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar" asarida o'simlik va hayvonlarning tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq-atvori yil fasllarining o'zgarishi bilan bog'liq ravishda o'zgarishi misollari bilan tushintirilgan. Beruniy Yer qiyofasini o'zgarishi o'simlik va hayvonot dunyosining o'zgarishiga, tirik organizmlarning turli xayoti Yer tarixi

bilan bog'liq bo'lishi kerak deb xisoblaydi. Qumni kovlab, uni orasidan chig'onoqni topish mumkin, deydi alloma. Buning sababi shuki, bu kumlar qachonlardir okean tubi bo'lgan, deb xulosa qildi u. Beruniy "Saydana" nomli asarida 1116 tur dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinishi bayon etilgan. Beruniy o'zining tabiiy, ilmiy kuzatishlari asosida tabiatdagi xodisalar ma'lum tabiiy qonuiyatlar asosida boshqariladi, ularni tashqaridan ta'sir etuvi har qanday kuch o'zgartirish qobiliyatiga ega emas, degan xulosaga keldi. Abu Ali ibn Sino (980-1037y) jaxon madaniyatiga yukchak hissa qo'shgan olimlardan biridir. Uning 450 tadan ortiq asarlari ma'lum. Bizgacha ulardan 240 tasi etib elgan. Ibn sino asarlari orasida "Tib qonunlari" shox asarlari tibbiyot ilmi tarqalishining oliy cho'qqisi xisoblanadi. Kishi organizmining tashqi muhit ta'sirini muximligini bilgan alloma ayrim kasalliklar suv va havo orqali tarqalishi haqida fikr bayon etgan. Ya'ni u kasallikning yuqishi masalasini xal etishga yaqinlashgan edi. Abu Ali ibn Sinoning falsafiy va tibbiy ilmiy qarashlari uning jaxonga mashxur asari "Kitob ash shifo" ya'ni "Davolash kitobi" da bayon etilgan bu asarda materiya, fazo, vaqt, shakl, xarakter, borliq kabi falsafiy tushunchalar, shuningdek, matematika, kimyo, botanika, zoologiya, biologiya, astronomiya, psixologiya, kabi fanlar haqida fikrlar bayon etilgan. Zaxriddin Muhammad Bobur (1483-1530 y)ning nomi aytilganda ko'pchilik uni

shoir deb biladi. Ammo Bobur faqat shoirgina bo'lmay, podshox, sarkarda, tarixchi, mashshox, ovchi va bog'bon, sayyox va tabiatshunos ham bo'lgan. "Boburnoma" Boburning eng yirik asaridir. Asarda Boburning ko'rgan kechirganlari, yurgan joylarining tabiati, boyligi, odamlari, urf odatlari, hayvonlari, o'simliklari va boshqalar tasvirlangan. Unda yer, suv, havo turli xil tabiiy xodisalarga tegishli xalq so'zlari ko'plab topiladi

XULOSA

Hozirgi zamonda ekologiyani yomonlashuviga insonlarni o'zlari sababchi bo'lib bormoqda. Qadimda odamlarni ekologik ta'lim tarbiya berishda diniy tomondan qarashlar bilan ham, ya'ni shu yo'l bilan qo'rqitish orqali ekologiyani musaffoligini saqlashga erishganlar. Bu diniy qarashlardan sanab o'tadigan bo'lsak, suvga tupurma, suvga axlat tashlama, chiqindi suvlarni yerga to'kish gunoh bo'ladi degan fikrlarni aytib kelganlar. Lekin hozirda tupurish emas balki chiqindi quvurlarini to'g'ridan – to'g'ri oqizib qo'yibdilar. Insonlarni ong darajasi yani XXI asr intellektual asri va kompyuter ari deb atalayotgan bir paytda insonlarning ekologik madaniyatini ekologik ongini nahot oshirish qiyin bo'lsa. Agar biz shu vaziyatlarni oldina olmas ekanmiz ekologik vaziyat yana ham tang ahvolda qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.To'xtaev Ekologiya. T., "O'qituvchi", 1998y.
2. Yu.Shodimetov Ijtimoiy ekologiyaga kirish. T., «O'qituvchi», 1994y.
3. G.V.Stadnitskiy, A.I.Rodionov Ekologiya. Moskva., «Visshaya shkola», 1988y.
4. Sh.Otaboev, M.Nabiev Inson va biosfera. T., "O'qituvchi", 1995y
5. Имамназаров, О. Б. (2018). РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЛИОРАТИВНОГО РЕЖИМА ПРИ ОРОШЕНИИ МЕТОДОМ СУБИРРИГАЦИИ. Science Time, (7 (55)), 39-43.
6. Davlatova, K., & Nematov, O. Man's Traditional Clothes of in the Jizzakh Oasis. In International Scientific and Current Research Conferences.